

PRAVOPIS STARE KAJKAVSKE KNJIŽEVNOSTI

1. U staroj hrvatskoj književnosti pisanoj latinicom, u cjelini gledajući, vladala je velika grafijska i pravopisna neujednačenost, ali razvojem i širenjem te književnosti dolaze, relativno rano, do izražaja tendencije za sređivanjem ortografije, za čitkošću književnih djela, u prvom redu unutar povijesno-politički, ekonomski i kulturno izdvojenih a geografski ograničenih pokrajina. Da bi označili glasove koje latinski jezik nije poznao, prvi se naši pisci, pored ličnoga kombiniranja slova, oslanjaju na način bilježenja sličnih glasova u geografski i kulturno najbližim stranim zemljama: dubrovački i dalmatinski književnici, a često i bosanski katolički pisci koji objavljuju svoja djela u Italiji, na talijanski način, kajkavci, Slavonci i poneki Bosanci – na mađarski način. Prave pravopisne probleme, osobito prikazivanje ili neprikazivanje glasovnih promjena živoga govornog jezika, kvantitete vokala i, ponekad, akcenta, rješavaju pojedini pisci na svoj način, po svom nahodjenju.

Premda, kako rekoh, pojedini pisci označuju pojedine naše glasove svojom vlastitom kombinacijom slova ili uvođenjem kojega slova za pojedini glas, koje u toj službi do tada nije bilo uobičajeno, ipak se pravopisna tradicija u pojedinim pokrajinama učvršćuje, barem u tolikoj mjeri da se najveći dio naših glasova u pismu podjednako označuju. Ako, na primjer, usporedimo grafiju Dinka Ranjine (1563), a još više Đinka Zlatarića (1597), s grafijom Ignjata Đurđevića (1728), vidjet ćemo da je sustav bilježenja i osnovni fond znakova i kombinacija uglavnom isti. Jednaku težnju za održavanjem pravopisne tradicije nalazimo i u drugim hrvatskim pokrajinskim književnostima, osobito u kajkavskoj.

Dakako, stanje nije bilo, niti je moglo biti, idealno, pa ni unutar pojedinih pokrajina, a kamoli ako se gleda na cjelokupno područje našega jezika koje se služilo latinicom. I tadanji pisci osjećali su nedostatke neujednačenosti grafije, pa su mnogi, da olakšaju čitanje i razumijevanje svoga teksta uza nj tumačili svoj način pisanja. Neki su i po-

kušali reformirati, pojednostaviti grafiju, ponekad ne samo za književnost pokrajine kojoj su pripadali već i za šira područja našega jezika. Već je Šime Budinić, u svom djelu *Suma nauka hristijanskoga*,¹ upotrijebio dijakritičke znakove češke provenijencije, a u tome su ga slijedili Rafael Levaković (u svojim rukopisnim djelima), Juraj Križanić (ne dosljedno) i P. R. Vitezović,² a sličan je prijedlog ponovio tridesetak godina kasnije i A. Jambrešić.³ Na drukčijim principima pokušali su, među ostalima, reformirati našu latiničku grafiju Dubrovčani R. Džamanjić⁴ i J. Mikalja,⁵ Bosanac I. Ančić, koji je u svoju latinicu uveo način označivanja palatala iz bosančice⁶ (kako su to, uostalom činili i Dubrovčani u dopisivanju sa srpskim i bosanskim vladarima⁷), Slavonac S. Vilov,⁸ zatim, potkraj 17. stoljeća, poznata su nastojanja Bosanca M. Dobretića⁹ i I. Velikanovića.¹⁰ Međutim, svi ti prijedlozi nisu izazivali veće interesiranje javnosti i često su bez ikakva odjeka i utjecaja nestajali zajedno sa svojim autorima. Razlog takvu otporu promjenama ležao je u činjenici da je ustaljen pravopis bio jedan od osnovnih uvjeta za širenje pismenosti i prosvjete, za privlačenje širih narodnih slojeva knjizi i zadržavanje čitalaca. Već prije poznatog sastanka pravopisne komisije u Beču 1783–1785 (koja je rješavala problem grafije Stulićeva rječnika u povodu njegova pokušaja da reformira dubrovački pravopis, a u vezi s nastojanjem cara Josipa II da se u Hrvata i Srba u Carevini srede jezični i pravopisni problemi na temelju slavonske ikavice i slavonskoga tradicionalnog pravopisa¹¹) postojali su pravopisi obvezatni za škole u kajkavskoj Hrvatskoj i u Slavoniji, uređeni na temelju već ustaljene regionalne grafije.

2. O pravopisu kajkavske književnosti malo se do sada pisalo. Maretić je u svojoj *Istoriji hrvatskoga pravopisa*¹² statističkom metodom prikazao grafiju 27 kajkavskih književnika, što je dovoljno, možda čak i

¹ Šime Budinić, *Summa nauka hristijanskoga*, Rim 1583.

² Pavao Ritter Vitezović, *Priručnik aliti razliko mudrosti cvitje*, Zagreb 1702, *Plorantis Croatiae saecula duo*, Zagreb 1703. i u svojim rukopisima.

³ Andrija Jambrešić, *Manuductio ad croaticam orthographiam*, Zagreb 1732.

⁴ Rajmond Džamanjić, *Nauk za dobro pisati latinskijema slovima*, Mleci 1639.

⁵ U pogovoru rječnika *Blago jezika slovinskoga*, Loreto 1649, pod naslovom: *Od orthographie jezika slovinskoga*.

⁶ V. npr. njegovo djelo: *Vrata nebeska i život vični*, Jakin 1678.

⁷ Dr fra Julijan Jelenić, *Pravopisna rasprava između dra Tome Koščaka i dra fra Grge Čevapovića*, Zagreb 1930, s. 9.

⁸ Stjepan Vilov, *Razgovor prijateljski među krstjaninom i ristjaninom*, Budim 1736.

⁹ Marko Dobretić, *Kratko skupljanje čudoredne iliti moralne bogoslovice*, Ancona 1782.

¹⁰ Ivan Velikanović, *Ukazanje slovosložja iliti uredna pisanja*, predgovor knjizi *Upućenja katoličanska*, Osik 1787.

¹¹ Dr Tomo Matić, *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda*, Zagreb 1945, s. 136.

¹² Dr Tomo Maretić, *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima*, Zagreb 1889.

previše, da slika grafije pojedinih pisaca bude potpuno jasna. Zbog obilja podataka i danas je ta njegova knjiga veoma korisna, iako ima niz nedostataka. Maretić se uglavnom obazire samo na grafička rješenja i kombinacije slova koja treba da označe pojedine glasove našega jezika, a ne ulazi (s izuzetkom pedantnog nabranjanja svih slučajeva etimološkog i fonetskog prikazivanja glasovnih promjena, za svakoga pisca posebno) u samu pravopisnu problematiku, tj. u pravopisna pravila i odredbe: koliko su postojale, niti u pismenu tradiciju rješavanja pojedinih pravopisnih problema (kao što su, na primjer, interpunkcija, pisanje velikih slova, pisanje stranih riječi i dr.). Maretić ne povezuje u povijesni niz grafička rješenja pojedinih pokrajinskih književnosti, koja su unatoč formalnoj razlici stvarana na istim principima i na taj način odražavala određena kulturna strujanja i namjere (uspoređ. npr. pisanje palatalnih glasova *l* i *n* u kajkavskoj književnosti, t. 6 i 7). Upravo zbog shematskog nabranjanja svih mogućih kombinacija grafema svakoga pojedinoga pisca, iz Maretićeva se rada teško vidi *sustav* pravopisa pojedinih regionalnih književnosti, pa tako i kajkavske.¹³

Paul Diels, u radnji *Aus der Geschichte der lateinischen Schrift bei den Südslaven*,¹⁴ ne obrađuje pravopis kajkavskih Hrvata, tek se s pokojom napomenom osvrće na nj. Autori koji se bave proučavanjem stare kajkavske književnosti nikako se ne dotiču pravopisne problematike, ili to čine tek nuzgred.¹⁵ Ni u Enciklopediji Jugoslavije, s. v. *Latinica*, nisu se opširnije osvijetlili problemi kajkavske ortografije.

3. Zapleteni odnosi i razni obziri, političke, kulturne i gospodarske naravi, zrcale se i u pravopisu kajkavske Hrvatske. Vjekovna povezanost s Madžarima, odvojenost, politička i stvarna: od dalmatinskih Hrvata i utjecaja talijanske kulture, odbojnost prema njemačkoj kulturnoj sferi, reprezentiranoj politikom carske Austrije, upućuju prve kajkavske pisce na široko otvaranje vrata madžarskom utjecaju, pa su oni, u tom smislu, prihvatili i označivanje svojih glasova grafemima i načinom bilježenja paralelnih ili sličnih madžarskih glasova. U daljem razvitku sukoba različenih, najčešće suprotnih interesa unutar carevine Austrije sve više jača utjecaj njemačke kulture, ali taj utjecaj (osim što su kajkavski pisci 18. stoljeća počeli preuzimati njemački način pisanja svih imenica velikim početnim slovom¹⁶) ne izaziva promjene u ortografiji kajkavske književnosti. Kajkavski su pisci, kao i dubrovački, očito bili uvjereni u potrebu da se pravopis što rjeđe mijenja, što više utvrdi u

¹³ Prilično negativnu ocjenu te Maretićeve knjige prvi je dao V. Jagić, *Archiv für slavische Philologie* XII, s. 602 ff.

¹⁴ *Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, Jahrgang 1950, Heft 10, München 1951.

¹⁵ *Ispr. npr.: L. Hadrovicz, Zur Geschichte der kroatischen Rechtschreibung im XVIII. Jahrhundert*, *Ostmitteleuropäische Bibliothek* 10, Budapest 1944, Z. Junković, *O jeziku Vitezovićeve Kronike*, *Radovi Slavonskog instituta Filoz. fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, br. 2, Zagreb 1958, s. 98.

¹⁶ *Ispr. npr. Antun Vranić, Mlajši Robinzon...*, Zagreb 1796.

svojoj praktičnoj namjeni širenja prosvjete. Upravo je zato povodaenje kajkavskih pisaca za promjenama u mađarskoj grafiji relativno rijetko.¹⁷

Takav ustaljeni pravopis bio je nuždan i u situaciji kad je kajkavski dijalekat u književnosti zadobio sve oznake književnog jezika. Iako u javnom životu potiskivan upotrebom latinskoga, a poslije i njemačkog i mađarskog jezika, kajkavski književni jezik, unutar granica koje su mu postavljene povijesnim, pravnim, ekonomskim i još kojekakvim ogradama, dotjerava svoj jezik i stil, svoju terminologiju, jednoznačnost (time, dakle, i razumljivost) svojih fonetskih, morfoloških, sintaktičnih osobina, izbjegava regionalne dijalekatske crte i tako se uzdiže na visinu na kojoj su bili i drugi književni jezici toga doba. Osnovicom kajkavskog književnog jezika bio je u najvećoj mjeri govor grada Zagreba, dakle kajkavski govor s pojednostavljenom fonetikom, s podosta utjecaja štokavskih elemenata u glasovima, oblicima i riječima, s jakom primjesom latinske i njemačke sintakse. Ta se moja tvrdnja o zagrebačkoj osnovi kajkavskoga književnog jezika potkrepljuje usporedbom jezika stare kajkavske književnosti sa suvremenom zagrebačkom kajkavštinom, barem s onom koja se u Zagrebu govorila još u prvim desetljećima ovoga stoljeća, i s njenim odrazom u kajkavskoj *koine*, koja služi kao međudijalekatski i iznaddijalekatski saobraćajni govor hrvatskih kajkavaca. Kao jednu od potvrda ove svoje tvrdnje da je upravo zagrebački govor bio temelj kajkavskoga književnog jezika navodim riječi kojima je Vitković označio jezik koji opisuje u svojoj (neizdanoj) gramatici, god. 1779: »Die kroatische Sprache, welche in Agram in Florist (kurziv moj), ist die erstgeborene Tochter der illyrischen Sprache, weil dieselbe die lindeste und annehmlichste unter der anderen ist.«¹⁸ Biskup Petar Petretić u predgovoru svojim *Svetim evangeliomima* (v. bilj. 17) kaže: »Já na počfetke moje Biskupije... jezzem zboga Vafsz i za radi vafse potreboese vefjinil... Récsi fsvéteh Evangeliomov... iz Dijacfkoga te Vugerzkoga *textusa*, na nafse pravo Szlovezko *Zagrebecsko* (potertao A. Š.) fzlovo, pravdenò (*poleg moje ftime*) prenezti.« (na str. IX–X). Sličnih izravnih potvrda ima i u djelima nekih drugih kajkavskih pisaca (Habdelić, J. Muliš, Štrehe).

4. Očito je u svakom slučaju, bez obzira na prvotnu govornu bazu kajkavskoga književnog jezika, da se već od samoga početka kajkavske književnosti, s veoma malim odstupanjima, svjesno njeguju oni glasovi i oblici (razumljivi, ali ne i uvijek nazočni, u najvećem dijelu kajkavskih narodnih govora) koji su zajednički s osobinama drugih dvaju hrvatskih dijalekata ili su im bliski. Po tome nastojanju kajkavska je književnost

¹⁷ N. Krajačević (*Molitvene knjižice...*, Požun 1640) i P. Petretić (u latinskom dodatku svojoj knjizi *Sveti evangeliomi...*, Graz 1651, on opravdava svoje grafičke promjene i teoretski pokušali su izmijeniti kajkavsku grafiju prema promjenama u mađarskom pravopisu, ali su njihove izmjene ubrzo ostale bez odjeka i nasljedovatelja.

¹⁸ Citat je iz knjige Vatroslava Jagića »Istorija slavjanskoj filologiji«, Petrograd 1910, s. 417.

u mnogome nastavak starije književnosti drugih hrvatskih narječja. U kajkavskih je pisaca, na primjer, kontinuanta praslavenskog nalaza *o* i sonanta *l* glas *u*, od Pergošića do Kristijanovića (možda je jedini izuzetak A. Vramec¹⁹) premda se na velikom području kajkavskih govora tu realizira glas *o* ili *o*; glagoli II (Maretićeve) vrste također se uvijek jednako pišu, sa infiksom *-nu-*, bez obzira na dijalekatski izgovor u kraju iz kojega pojedini pisac potječe (ne, dakle, sa *-no- ili -ni-*, što je osobina mnogih kajkavskih govora). Tako je najčešće s ostalim glasovnim pojavama kajkavskih govorenih dijalekata, osim kontinuante praslavenskih poluvokala, koja je uvijek *e* (pored poznatih izuzetaka i dubleta, kao što su *laž, lagati, dan – den, lan – len, tast – test, van – vun* i sl.). Za staro *jat* u kajkavskoj književnosti, osim u Pergošića²⁰ i, opet, u Vramca (v. bilj. 19), nalazimo uvijek *e* (pored nekih ikavizama u riječima koje su često u takvu obliku i do danas sačuvane u mnogim govorima, kao npr. *sinokoša : seno*), premda se u mnogim kajkavskim krajevima takvo *e* izgovara diftonški (*ie*). Kajkavski pisci, u golemoj većini, ne unose u književni svoj jezik dijalekatske promjene kao što su *raz- > rez-*, *pro- > pre-* i sl. Iako svi zapadni i jugozapadni kajkavci imaju *j* na mjestu prasl. *d'*, već prvi pisci uvode u književnost glas *ǰ*, koji se zadržava, s nekoliko leksičkih odstupanja, do zadnjih kajkavskih knjiga. Glasovi *ǰ* i *ń*, kao i *h*, nazočni u svih kajkavskih pisaca: u strukturi su samo nekih kajkavskih govora. Prijedlog-prefiks *iz* piše se već u 16. stoljeću veoma često tako, a ne dijalekatski *z*, premda je ovaj lik jedini u kajkavskom narječju. Slično je stanje i u oblicima. Kao primjer navodim samo oblik instrumentala sg. imenica ž. roda, koji u svih pisaca, osim Vramca, ima nastavak *-um*, a ne veoma rasprostranjeno dijalekatsko *-u* ili *-o*, i upotrebu aorista, imperfekta i participa nepoznatih današnjim kajkavskim govorima. I leksik starih kajkavskih pisaca potvrđuje njihovu težnju da se svojim jezikom previše ne udalje od čakavaca i štokavaca – u kajkavskoj su književnosti veoma česte izrazite čakavske (i to ne samo u Petra Zrinskoga i supruge mu Katarine) i štokavske riječi (*zač, poč, što* – u značenju *kaj* – i dr.).²¹

5. Grafija te književnosti, zbog spomenutih uzroka i razloga, išla je svojim putem, svojim vlastitim. Kajkavski je pravopis ostao u biti u cijelom razdoblju opstojanja kajkavske književnosti do preporoda isti kao u svom početku. Od prvih kajkavskih pisaca do posljednjih branilaca kajkavskog narječja u književnosti grafijske pravopisne osobitosti

¹⁹ V. npr. njegovu *Postillu* (Varaždin 1586). Vramec je i inače unosio mnoge dijalekatske, govorne osobine i po tomu stoji osamljen među drugim kajkavcima (v. kao primjer izvadak iz *Postille* u t. 12: *zamenu mj. za menum, zkuarienie, Szuieczkim* i dr.), ali se i on obazire na dotadanju hrvatsku literaturu: »Ne bilo prez zroka *velika, ftozoze* rod, bliŕni i ŕzozedi raduuali.« (ibid).

²⁰ V. točku 11. Pergošić ima neobično velik broj štokavizama, i fonetskih i leksičkih; uspor. o tome studiju dra Đ. Polivke o Pergošićevu jeziku u knjizi dra K. Kadleca »Stefana Verbecija Tripartitum«, Beograd 1909, s. V – CXXIV.

²¹ Isp. npr. Ivan Znika, *Cithara octochorda*, Beč 1701.

veoma su se malo mijenjale. U Kristijanovićevim *Blagorječjima*,²² koja su se pojavila u osvit Gajeve reforme rijetke su oznake pojedinoga glasa kojih već nije bilo u prvom kajkavskom štampanom djelu, *Decretumu* I. Pergošića.²³ Dakako, i kajkavci su, kao i drugi hrvatski pisci, katkada lutali i tražili bolja rješenja, ali se njihov pravopis relativno brzo, već u prvoj polovici 17. stoljeća, prilično ujednačio i učvrstio. U odnosu na Pergošića i Vramca uveo je N. Krajačević²⁴ nove kombinacije slova za glas č (*c, cs, csj, csy*) i obnovio Pergošićev znak *β* za intervokalno i finalno *s*, ali se te promjene ne prihvaćaju i već Habelić²⁵ označuje glas č uglavnom kombinacijom *ch* (rijetko: *cs, cf*) – koju je upotrijebio Pergošić (pored *chi*) i koja je redovita u svih kasnijih pisaca – a za glas *s* vraća se uobičajenom znaku *fz*. Potkraj toga stoljeća kajkavski pravopis dobiva svoj definitivni grafijski lik, s manjim izmjenama pojedinih rješenja u 19. stoljeću. Od sredine 18. stoljeća neki se pisci povode za etimologijom riječi u označavanju glasa *g*, pa taj glas pišu ili kombinacijom *dy* ili kombinacijom *gy*²⁶ (*rodyak, dohadjati : gyamie, kalugyeri*). J. Mulih²⁷ takvo bilježenje izričito opravdava etimologijom. Ipak, i u to vrijeme najčešće se taj glas označuje slovima *gy*, a tek u 19. stoljeću prevladava kombinacija *dy*, bez obzira na porijeklo glasa *g*.²⁸

Poneke pojedinačne promjene pravopisnoga sustava koje se događaju u pojedinim razdobljima kajkavske književnosti po volji pojedinih pisaca, zbog njihova neslaganja s tradicijom i pokušaja manjih reformi, relativno su rijetke, a katkad ovise i o promjenama koje je proživljavao mađarski pravopis i grafija. No, velika većina kajkavskih pisaca piše tradicionalnim načinom, pa je na taj način i stvorena razlika prema slavonskom načinu pisanja, koji također u osnovi ima mađarsku ortografiju, ali iz sredine 18. stoljeća, iz vremena kad je Slavonija oslobođena od Turaka, makar se i ne obazirali na primjese talijanske grafije, koju su u slavonski pravopis unijeli franjevci, školovani najčešće u Dalmaciji i Italiji.²⁹

Kajkavski su pisci, dakle, stvorili i usvojili jedinstven način pisanja i već u 17. stoljeću njihov je pravopis potpuno funkcionalan: u svakom položaju svaki je glas (s veoma rijetkim kolebanjima, usp. š-ž u t. 7) jednoznačno definiran ili jednim grafemom ili svojim položajem pred drugim glasovima (slovima) ili određenom kombinacijom slova.

²² Ignac Kristijanović, *Blagorečja za vse celoga leta nedelje...*, Zagreb 1830.

²³ Ivan Pergošić, *Decretum koteroga je Verbeveci Istvan diački pop.sal...*, Nede-lišće 1574.

²⁴ o. c. (v. bilj. 17)

²⁵ Uspor. npr. Juraj Habelić, *Pervi otca našega Adama greh...*, Graz 1674.

²⁶ Na primjer M. Šilobod, *Aritmetika horvatska*, Zagreb 1758, A. Vranić, o. c. (bilj. 16) i dr.

²⁷ Juraj Mulih, *Posel apoštolski*, Zagreb 1742.

²⁸ Uspor. T. Mikloušić, *Izbor dugovanjih vsakoverstneh*, Zagreb 1821, J. Vračan, *Razlaganje svetih evangeliumov*, Varaždin 1823. i dr.

²⁹ Dr. Tomo Matić: *L. Hadrovicz, Zur Geschichte der kroatischen Rechtschreibung im XVIII. Jahrhundert – i – P. Diels, Aus der Geschichte der lateinischen Schrift bei den Südslaven*, *Slovo* 2, Zagreb, s. 42.

6. U seoskim kajkavskim govorima postoji danas, a s najvećom se vjerojatnošću može ustvrditi da je tako bilo i u protekla tri-četiri stoljeća, najčešće sustav od 7 fonološki relevantnih vokala. U staroj kajkavskoj književnosti poznato je samo pet vokala. Jedini se Pergošić, dakle prvi pisac koji je kajkavski tekst štampao, donekle obazirao na različit izgovor glasa *e* prema njegovu podrijetlu, pa je zatvoreno *e* (koje je u kajkavskim govorima najčešće kontinuantu praslavenskih poluvokala i glasa *jat*) obično bilježio znakom *e*, a široko *e*, kontinuantu praslavenskoga *e* i nazala *ę*, znakom *ę*. Svi ostali kajkavski pisci, bez obzira na to odakle su rodом, odustaju od grafičkog označivanja te fonetske i fonološke razlike. U Pravopisu iz godine 1830. izričito se kaže: »Szamoglasnik je Szlova, kojasze szama po szebi prez Pomochi vszake druge Szlove izgovoriti more. Je ih pet: a, e, i, o, u.«³⁰ U jednom od prijašnjih izdanja toga pravopisa, iz god. 1780.³¹ nalazimo isti tekst ovako formuliran: »Szamoglasznik je szlova, koja prez pomochi druge szlove izgovoriti sjeze more, kakti: a, e, i, o, u, y.« Razlika je u tome što stariji pravopis broji *y* među slova kojima se označuju vokali, a mladi ga izbacuje iz popisa vokalnih *glasova*, iako je *i* u njemu taj znak za vokal *i*, a taj se upotrebljava samo za oznaku veznika *i*, kako je to u početku 18. stoljeća uveo Š. Zagrebec³² a potkraj toga stoljeća preuzeli i drugi kajkavski pisci i što se održalo do zadnjih knjiga pisanih kajkavskim pravopisom.

Kolebanje u bilježenju naših vokalnih glasova u početku kajkavske književnosti zapravo je vezano s različitim načinom bilježenja paralelnih glasova u raznim tipovima srednjovjekovne latinice (glasovi *i* i *j* označivali su se slovima *i*, *y*, *j*; *u* i *v* slovima *u*, *v*, glas *e* znakovima *e* i *ę*)³³ ali takvo kolebanje u bilježenju kajkavskih glasova imalo je i svoju podlogu u fonetskim osobinama kajkavskog dijalekta.

Srednjovjekovno latiničko *e*, kako smo vidjeli, upotrebljavao je Pergošić s posebnom funkcijom. Glas *j* u kajkavskim se govorima vrlo rijetko izgovara kao konsonant, obično je na njegovu mjestu poluvokalno *ĭ*, pa nije ni čudo da se znakovi za nj vrlo lako izmjenjuju sa znakom za vokalno *i*.³⁴ Najvjerojatnije je da se zbog tih fonetskih razloga pišu

³⁰ Napućenje za horvatski prav četeti i pisati . . . , Budim 1830, s. 2.

³¹ Napućenje vu horvatsko pravopisanje . . . , Budim 1780.

³² Štefan iz Zagreba, Hrana duhovna . . . , Zagreb 1715.

³³ Enciklopedija Jugoslavije, s. v. *Latinica*.

³⁴ U dodatku *Orthographia* svom rječniku *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica locuples* (Zagreb 1742) Jambrešić piše pod naslovom *De vocali I i.*:

Vocalis *i*, toties fit consonans, jota seu *j*, quoties culpiam vocalium praeponitur quin imò saepè etiam, dum in voce aliqua vocali in penultimo loco venienti postponitur. Primi exemplum sit: *Chujes Juri! jeli jako jelo jetra jelenfzka?* perperam verò sic scribitur: *Chuies ieli iako ielo & c. Secundi est: No! moj Majdàk glej, zakaj je v-juhi jajce?* erroneè autem sic: *moj Maidàk glei & c. Interdum litera I, ponitur separatim finè alterius literae societate pro &, ut pluribus dicetur in Litera y.*

Pod naslovom *De vocali Y. y.* čitamo:

Tria circa hanc Vocalem observanda sunt *Imo*. Vocalis *y* quotiescunqve non ponitur pro conjunctione et toties liqvescit & non est vocalis, id est ordinarium suum tonum, quem quà vocalis habet, amittit; & consonanti postposita, effert tonum

kadšto i slogovi *ji* ili *ij* samo jednim znakom za *i* (Vramec, Zrinski), a samo *j* s dva *i*-znaka (Vramec: *moij* = *moj*). Takvo poluvokalno *i*, dakako, najčešće se ne bilježi kad se nađe između dva vokala. Slična je situacija i sa međusobnim zamjenama znakova za glasove *u* i *v*. U velikom broju kajkavskih govora *v* je upravo poluvokalno *u* i zbog labilnosti izgovorne realizacije veoma se često gubi, osobito u intervokalnom položaju. Glas se *v* na početku riječi kadšto pisao kao udvostručeno *w*, što se u golemoj većini slučajeva moralo čitati (po istom principu kao pri glasovnom paru *i-j*) kao dva *u*-znaka, dakle kao *vu*.

Samo su Pergošić i Vramec pored slova *i* upotrebljavali i slovo *y* za glas *i*, svi ostali kajkavski pisci upotrebljavaju slovo *i* (s izuzetkom označivanja veznika *i*, v. gore), koje se katkad može zamijeniti i slovom *j*. Zamjena slova *u* i *v* u kajkavskoj su se književnosti dulje održale, otprilike do polovice 18. stoljeća.

Vokalnim glasovima treba pribrojiti, u većini naših govora, i slogotvorno *r*. U starim kajkavskim tekstovima na njegovu mjestu uvijek nalazimo skupinu *er* (u svega nekoliko primjera Vramec piše i *ar*). Ovdje treba istaći da je takav način pisanja – iako je, vjerojatno, nastao i utjecajem literature jezika koji ne poznaju samoglasno *r* – osnovan na fonetskoj strukturi mnogih kajkavskih govora, osobito zagorskih.

7. U označivanju kajkavskih konsonanata sporni su glasovi bili, kako je to i u cijeloj hrvatskoj latinici, najčešće palatali, afrikate i spiranti. Ti se glasovi, kako smo iz dosadanjeg pregleda vidjeli, u kajkavskoj literaturi već u samom njezinu početku označuju kombinacijama slova prema madžarskom uzoru. Eventualne inačice, varijante, u pisanju drugih glasova (kao što je, na primjer, pisanje *gh* na kraju riječi, mjesto *g*) nisu važne, jer ni u kom slučaju nisu bile relevantne za jednoznačno prepoznavanje određenog glasa.

U kajkavskom fonološkom sustavu postoje palatali *ḷ*, *ṇ*, palatalne »srednje« afrikate *č*, *ǰ*, nepalatalna afrikata *c*, palatalni spiranti *š*, *ž* i nepalatalni spiranti *s*, *z*.³⁵

Oznaka za palatale *ḷ* i *ṇ* od početka kajkavske književnosti, fonetski potpuno opravdano, bila je kombinacija »osnovnog« nepalatalnog glasa *s* jednom od oznaka poluvokalnoga *i* (*i*, *y*, *j*). Grafija za ta dva glasa već se u prvoj polovici 17. stoljeća, s rjeđim odstupanjima, učvrstila u kombinaciji *ly* i *ny*.³⁶

non Vocalis I, sed tonum aliquem sui, & aliquem alterius literae cui postponitur v. g. *Od lyulychenoga kruha lyut, plyuje plyucha, y z- lyulykum plyundre plyufzka bolovanya Mihaly. male verò sic. Od liulichenoga vel ljuljchenoga, liuliek vel ljuljek, vel lulek, ut patet perpendenti literae vocalis i, vel consonantis j, seu jota tonum...*

³⁵ Ni Ljudevit Gaj nije u početku svoje pravopisne reforme razlikovao *ć* od *č* ni *đ* od *ǰ* pa je u svojoj *Kratkoj osnovi horvatsko-slavonskog pravopisanja* (1830) za oba ta glasovna para predložio po jedan znak.

³⁶ Tako pišu, na primjer, Krajačević (1640), Petretić (s nekoliko primjera *sa ni* za *ń*, 1651), Habelić (1674) i svi kasniji pisci.

»Čistim« palatalima pridružila se odmah i palatalna afrikata *g*. Samo Pergošić označuje taj glas, pored kombinacije slova *g* s kojim *i*-znakom, crticom iznad *g* (*g̃*), a jedini Vramec u nekoliko slučajeva ne označuje u pismu fonetsku razliku između *g* i *g̃* (oba glasa piše kadšto i kao *gh*). U isto vrijeme kad i grafija *ly*, *ny* ustalilo se i pisanje *gy*. O grafiji *dy* za glas *g̃ v*, što je rečeno u točki 5.

Afrikata *c* označivana je, opet zbog fonetskih razloga (ona u kajkavskim govorima često i akustički daje dojam dvaju glasova) kombinacijom *cz*. Kolebanja u bilježenju afrikate *č* proizlaze upravo zbog njene palatalnosti. Neki su označivali taj glas, po istom principu kao i afrikatu *c*, kombinacijom *cs* ili *cf* (znakovi *s* i *f* sve do 19. st. bez ikakva se reda međusobno zamjenjuje, ali je *ʃ* neuporedivo običniji), dakle sa (bezvučnim) spirantom iza »osnovnoga« glasa. Krajačević ovoj kombinaciji katkada dodaje i oznaku palatalnosti, pa pored *cf* ili *cs* piše i *csj*, *csy*. Međutim, konzervativnost u održavanju pravopisa i ovdje je djelovala, pa pored Krajačevića i Petretića jedino se još u Habelićevim tekstovima može po koji put naći takva kombinacija grafema po uzoru na afrikatu *c*. Oznaku *ch* (pored *chi*), kako je već rečeno, uveo je Pergošić i osim spomenutih pisaca rijetko tko drukčije piše. U Vramčevoj *Kronici*³⁷ (tiskanoj u Ljubljani) uz Pergošićeve znakove za *č* nalazimo kadšto i *zh*, ali ne i u *Postilli*, tiskanoj u Varaždinu, što jasno pokazuje da je kombinacija *zh* zapravo tradicionalno tehničko rješenje slovenskih pisaca, odnosno slučajne greške slovenskih slagara.³⁸

Spirant *z* u kajkavskoj se književnosti uvijek pisao samo tim znakom. Glas *s* bilježio je Pergošić znakom *β*, a u majuskuli kombinacijom *Sz*. Vramec ga piše ili slovom *z* (bez razlikovanja prema glasu *z*) ili kombinacijom *fz*, koju su uglavnom svi kasniji pisci (Krajačević opet odstupa: on upotrebljava i znak *β*) preuzeli. Vramčev znak *z* za glas *s* nastavio je živjeti, ali samo poziciono uvjetovan, ispred *k*, *p*, *t*, što je ekonomična primjena glasovnog zakona o asimilaciji po zvučnosti.³⁹ Od Krajačevića nadalje kajkavski pisci najčešće tako pišu (*zk*, *zp*, *zt*). U 19. stoljeću znak *f* nestaje, pa se glas *s* bilježi kombinacijom *sz*.

U označivanju spiranta *š* kolebaju se samo Pergošić i Vramec, a donekle i Petretić i J. Mulih, koji taj glas u kurzivu bilježe i znakom *β*. Svi ostali bilježe ga udvostručavanjem latiničkog (srednjevjekovnoga) slova *f*, odnosno *s* (*ff*, *fs*), rjeđe tek nalazimo isti znak kao za *ž* (na primjer u Habelića), što se u velikom broju slučajeva može pripisati tiskarskoj pogreški stranih stampara. Finalno *š* u nekih je pisaca redovito označeno jednostrukim *s* (tako piše, na primjer, S. Zagrebec). Na isti način kao i glas *s* glas se *š* u položaju ispred *k*, *p*, *t*, ali i ispred *č*, piše znakom za glas *ž* (*fch*, *fk*, *fp*, *ft*). U 19. stoljeću dolazi do promjene grafije glasa *š*: *sh* (*sch*, *sk*, *sp*, *st*), pošto je već potkraj 18. stoljeća

³⁷ Antun Vramec, *Kronika vezda znovič spravljena...*, Ljubljana 1578.

³⁸ Ispor. i: P. Diels, o. c. 48 (v. bilj. 14)

³⁹ U spomenutom *Napučenju vu horvatsko pravopisanje* (Budim 1780) kaže se: »Zahman je, fzllove *k. p. t.* narave takve je fzu, da pred nyimi *f* né nego kakti *ff* (= š, A. Š.); y z kakti *fz* (= s, A. Š.) izgovoritifze moraju.« (str. 26).

došlo do kolebanja u pisanju toga glasa. U citiranom pravopisu iz god. 1780 (v. bilj. 31 i 38) na strani 26. zahtijeva se da se promijeni način pisanja glasa š, zbog teoretskih razloga: »Na početku pako, kajti vu nijednom jeziku šzlovašze nedvojvešzti jednàka, . . . piššfi ada: s'aka s'est . . .; né pako sfaka, sfest . . ., ali shaka, shest, y t. d.«, ali se taj zahtjev (propis za škole) nije u književnosti održao.

Od Pergošića do 19. stoljeća glas se ž piše slovom *f* ili *s*, paralelno, u svim tekstovima. U 19. stoljeću pobijedio je znak *s*.

Kako je već rečeno, bilježenje ostalih kajkavskih glasova nije bilo sporno. Ovdje bi se, uz već navedenu maniru nekih pisaca da finalno *g* (uglavnom samo u riječi *Bog*) pišu *gh*, moglo spomenuti i sporadično pisanje *th* pored običnoga *t* za glas *t* (osim Pergošića i Vramca tako pišu, na primjer, Habledić i Zagrebec, ali i oni veoma rijetko. Slovo *h* moglo se pisati i iza nekih drugih eksploziva na kraju riječi, no ni jedan pisac to ne provodi dosljedno, već samo u pojedinim, obično uvijek istim riječima.

Nekako do potkraj 17. stoljeća glasovi *m* i *n* često su se, pored slovima, bilježili i nadrednim znakom $\bar{\cdot}$.

8. Strane se riječi u kajkavskoj književnosti pišu izvorno, ali se najčešće izdvajaju od ostaloga teksta kurzivnim slovima, osobito ako je u njima koje slovo koje nije postojalo u kajkavskoj grafiji ili je imalo drugu glasovnu vrijednost (*x*, *ae*, *ch* za glas *h* i sl.).

U domaćim riječima prevladava blago »etimologiziranje«, etimološki način pisanja tamo gdje je jasna veza s osnovom i nakon gubitka kojega glasa u izgovoru ili nakon promjene izgovora djelovanjem kojega glasovnog zakona. Osobito se čvrsto drži takvo izvorno pisanje pri prefigiranim riječima. U nekim se razdobljima više »etimologiziralo«, u drugima manje, ali u svima je nazočan i fonetski način pisanja, veoma često stalno u istim glasovnim skupinama ili, čak u istim riječima.

Interpunkcija je, po ugledu na latinsku, »gramatička«, u stvari ritmička – u najvećeg broja pisaca uzorna. Treba napomenuti da je upotreba znakova interpunkcije i u drugim evropskim književnostima toga vremena obilnija nego što bi bila danas (poneki pisci ipak donekle pretjeravaju, ispor. primjerice tekst J. Muliha u Primjerima pravopisa, t. 20). Od karakterističnih crta kajkavske interpunkcije mogli bismo posebno spomenuti samo pisanje zareza u nabranju i ispred veznika *i*, u svakom položaju u rečenici, po ugledu na srednjovjekovne latinske tekstove.

Kajkavski su pisci dobro znali što je riječ u rečenici i prema današnjem načinu pisanja akcenatskih sraslica razlikuju se samo u pisanju nekih složenih priloga, zatim enklitika i negacije *ne*.

Enklitike se obično pišu zajedno s naglašenom riječju – enklitika se od početka do konca kajkavske književnosti pisane kajkavskom grafijom, u svih pisaca, a druge zamjeničke i, osobito, glagolske enklitike također i odvojeno od ortotonične riječi. U 19. stoljeću, nakon sve češće upotrebe odvojenog pisanja tih enklitika, potpuno se učvrstilo shvaćanje da su to posebne riječi.

I ispred glagolskih oblika piše se negacija *ne* zajedno s riječju iza nje. Potkraj 18. stoljeća odvajaju se u pismu superlativno *naj-* od komparativa.

U početku 18. stoljeća počinju se prijedlozi *v*, *k*, *s-z* (koje su do tada najčešće pisali zajedno s imenicom ili zamjenicom) razdvajati od imenskih riječi crticom: *v-czirkvu*, *k-nyemu*, *z-tulikum*, *z-menum*.

O upotrebi velikih slova u pisanju apelativa nešto je već rečeno u t. 3, ali treba podvući da je taj pravopisni problem od svih drugih najslabije riješen. Rijetki su pisci koji tu imaju određeni sustav. Pergošić i Vramec pišu imenice velikim slovom (pored vlastitih imena, toponima i sl.) uglavnom kad hoće izraziti poštovanje, A. Vranić piše sve imenice velikim slovom, a tako su u njegovo vrijeme i poslije njega obično i drugi pisali (u 19. stoljeću apelativi se ipak češće pišu malim slovom). U ostalim razdobljima svaki piše kako mu se trenutno sviđa.

Od pravopisnih znakova u staroj su kajkavskoj književnosti zastupljeni svi kojima se i mi danas služimo – i tačka, i zarez, i upitnik, i navodnici, itd. (o kajkavskim nazivima nekih pravopisnih znakova v. tekst u t. 22). Pravopisnim su se znacima, u najvećem broju slučajeva, pridružili i akcenatski znakovi. Pisanje akcenatskih znakova nije bilo obvezatno, svatko ih je stavljaio kad mu se prohtjelo, neki pisci veoma često, drugi rjeđe ili posve rijetko. No, već na prijelazu 17. u 18. stoljeće nazire se ipak u stavljanju tih znakova neki sustav: akcenat gravis (´) najčešće je pravopisni znak koji se stavlja nad krajnje *o* ili *e* u priLOGA, da označi njihovo priloško značenje, zatim nad veznik *a*, a neki ga pisci stavljaju, po uzoru na srednjovjekovno latinsko pisanje, bez ikakva reda i uočljiva pravila nad bilo koje *e* ili *o*.

Takav pravopisni znak može biti i akut (´), ali on u spomenuto vrijeme sve više služi za oznaku duljine sloga. U pisaca potkraj 18. stoljeća i u 19. stoljeću akut veoma često označuje zatvoreniji izgovor glasa *e* prema starom *jatu* i prema poluvokalima. U nekih pisaca iz toga vremena može se nazrijeti i označivanje intonativne opozicije kajkavskih dugih akcenata pomoću gravisa i akuta, ali u to ovdje ne mogu ulaziti.

Treći akcenatski znak, cirkumfleks (u kajkavskih pisaca uglati: ^) također je uglavnom pravopisni znak – njime se najčešće označuje uzvik *o*, a u mnogim djelima nastalim u 18. i 19. stoljeću njime se naznačuje i ispuštanje kojega sloga (tako se shvaćaju i enklitike) ili, rjeđe, glasa.⁴⁰

Dužinu sloga su stariji pisci, osobito često Pergošić, označivali udvostručavanjem vokala, a kraćinu, mnogo rjeđe, udvajanjem konsonanata.

U nekim je riječima pisanje udvojenog konsonanta postalo manira (npr.: *uffanye*, *adda*).

Na kraju retka riječi su se rastavljale otprilike na principima kojih se i danas držimo. Ako se riječ morala rastaviti u zadnjem redu štampane stranice, ispod redaka se pisao dio rastavljene riječi koji se prenosio na iduću stranu. Donosim nekoliko primjera rastavljanja riječi

⁴⁰ V. npr. Ivan Znika, o. c. ili Antun Vranić, o. c.

iz Zagrepčeve *Hrane duhovne*, a kao on postupali su najčešće i drugi pisci: *mo-raiu*, *Lo-tris*, *opi-tati*, *Ubo-ge*, *al-muštva*, *almu-ftva*, *dne-veh*, *Ange-lou*, *Hercze-gou*, *tver-dnofze*, *szamo-ga*.⁴¹

9. Stanje pravopisa u staroj kajkavskoj književnosti, po svemu iznesenom, veoma je dobro za vrijeme i prilike u kojima je ona nastajala i živjela. Iako treba, ponovo, reći da je kolebanja u grafiji i ortografiji bilo i unutar istoga djela pojedinoga pisca, osobito još u prvoj polovici 17. stoljeća, veoma su rijetki pisci koji se ne drže pravopisnog sustava, označujući pojedine glasove sad ovako, sad onako, ne obazirući se na jednoznačnost svojih grafema (osobito glasa *š* u odnosu na *ž*). I u toj se književnosti može zapaziti stara istina: što je koji pisac talentiraniji, to mu je, pored stila, i pravopis bolji. Općenito se može reći da su kajkavski pisci prije nego što su počeli pisati naučili kako će pisati – i među njima ne nalazimo polupismenih ljudi.

Primjeri iz kajkavskog pravopisa

10. Da bi se na jednom mjestu mogao vidjeti način pisanja u staroj kajkavskoj književnosti i pratiti njegov razvoj i promjene, donosim ovdje izbor kratkih izvadaka iz djela pojedinih kajkavskih pisaca, razvrstan prema stoljećima. I izbor pisaca i izbor tekstova proizvoljan je, ali sam nastojao da u njemu budu zastupljene sve pravopisne inačice i da se može vidjeti kako se u pojedinom stoljeću najčešće pisalo. Osim izvotka iz Pergošićeva *Decretuma*, koji je citiran prema tekstu u knjizi dra K. Kadleca »Stefana Verbecija Tripartitum«, Beograd 1909, str. 5, svi su ostali tekstovi iz originalnih izdanja, navedenih u naslovima.

16. stoljeće

11. Ivan Pergošić: *DECRETVM KOTEROGAIE VERBEWCZI ISTVAN DIACHKI POPISZAL... STAMPAN V Nedelifchu Leto naffega zuelichenia 1574*.⁴²

§ 4. Tože prištoi gdobromu budezu, da vša ona bkoterih od niega prae prae potrebuu herlo v šebe premeche, i prauo opyta. I nye dužen naghel biti v vun pouiedani sentencie, Ier akoie naghel takoga nepraudennoga štymaiu biti. Nie duußen kiednoi štraane boliegha hotienia biti negho gdrughoi. I nyema ništar polegh štaala liuudi šuditi, štobi gledal daie neki Boghat á nekie vbogh. Nie duußen ni šerdit ni nazloben biti. Niema šuditi ni znazloba, ni za daar, ni polegh boiaznošti, nekomu za voliu, ni za liubav.

§ 5. I nyema biti šudecz, kruto okoren, ni oduišše miloštiu. Da da prauden bude v šuugienu. Ier v všakom šugienu ima biti milošcha šprauiczum

⁴¹ Perva stran, s. 291; ispor. pravila o rastavljanju riječi u t. 25.

⁴² V. točku 10.

škupa Bložena. I vsaki koteri prauo Budi Vághe v Buoih rukah noši, da na vsaki krai Vághe pološi i prauiczu i milošchu. Da polegh prauicze daie na ghriche vun šentenciu. A po milošchi mertuchliui i thejši kaštyghu ghricha: da raunim vaghaniem ili myereniem nekotera po pravici pokasštygha.

12. Antun Vramec: POSTILLA VESZDA ZNOVICH ZPRAVLENA . . ., STAMPANO V SZLOBODNOM Kralieuom Varašsu Varašdinu. M. D. LXXXVI.

Str. 4^a: Tako Kriřtus nařz vuchi i gouori, ki hoche mene nařzledovati ili zamenu iti, te da zataij řzaam řzabe i nařze vzme kriřs řzuoí, i tako da ide zamenu. řzueczkim i zemelszkim liudem tako gouori Kriřtus vszem. Kai chloueku bude hařznilo ali prudilo ako vszega řzuieta dobi, á duř řzuoie řzkuarienie i řkodu terpel bude. Kako dabi rekel, niřtar chloueku nebude prudilo blago, řzrebro, kinch i ořztala, ako chlouek bude na řzkuarienie opitan i ořzugien. Ar tako Kriřtus gouori. řzijñ chlouchi priřeřztnie vu dike řzuoieęa otcza z Angelmi řzuoimi, i teda bude vszakomu poleg niegova chinenia, plachal. Zato vszakomubi kerřcheniku potrebno znati i razumeti ouo, kem zakonom za Kriřtuřem poiti i nega nařzleduati imamo, ořztauiuři i tia puřztiuři vszaka, ka ieřzu protiu nařemu űelicheniu.

Str. 48: I řzliřali iezu řzozedi i bliřni nie, daie řzuizil Goszpodin milořzeręe řzuoie řniu, i vezelilizuze. Ne bilo prez zroka velika řtozoze rod, bliřni, i řzozedi raduuali i vezelili Ialžabeti nad rogeniem Iuanuim.

13. Nikola Krajačević: MOLITVENE KNYISICZE . . . VU POSONE, Na M. DC. XL Leto.

Str. 171: CSiřzlo nikay drúgo né, nego jedě duhovni Vénécz, iz duhovnoęa czvétja, tojeto iz Otecznařsev, te Zdravamarih, blářene Devicze Marie, napleten. Ar kakřze gode na ovō řzvéte, vénczi řzveczki te zemelyzki, devojacskeh glav priztoje; takřze gore na Nebe, ov Vénécz duhovni priztoi řzvéte Marie, vszeh devíc Devicze; búducři ov Vénécz, nye krutō drág i vúgoden; á nam lyudém krutō hařzřovit, gda nyim řivemo Boga molecři, te Bōřyu Mater D. Mariu pozdrávlyajucři.

Str. 242: Tō recře řzúdec řriřtus na řzúdni dén, gda recře řzvojem vérnem Voynikom, na děřnu ruku ztojęcřem, govoręcři: Hodete blagořzlovlyeni Otcza mojega, primete kralyevztvo vam naprávlyeno od pocřetka řzvéta.

14. Petar Petretić: řZVETI EVANGELIOMI . . ., VU NEMSKOM GRADCZE. Na jezero řezt ztopetdeřzét i pervo leto.

Str. 36: Vzé zřobum řeřus dvanadezte Vucřenikov řzvojeř, i řécře nyim: Ovō idemo gore vu řeruřalem, i hotéřze zverřřiti vsza kaařzu piřřzana po Prorokeh od řzina cřlovécřjega. Ar hocře predán biti Poga-

nom; i hocje biti poſpótan, i bicſuvan, i poplyuvan: i potle kakga zbi-
cſuju, hotéga vumoriti: i tréti den gore ztáne. I oni iz oveh nikay ne
razmêſje. I béſje ova récs zkrivena pred nyimi, i ne rázmehu, kaaſje
govoráhu.

Predgovor, str. III–IV: PÓtle kakje mene *Poglavnik* vſzeh duhovnéh
Paztirov, né za moju nikakovu vrédnozt; nego poleg svojé velike do-
brote i miloſcse na Paztirzku cſast podigel i zviſzil: i zmegy vnógeh
drugeh od mene bolſseh i vucſeneſseh Popov zebrávfſi, na ztol Zagre-
becke Biskupije póſzadil; . . . guztomi krat na pamet dohágya, on ſzve-
toga Pavla návuk, i Bosja Záповед, koteru on dáje Timotheuſu Bi-
ſkúpu.

15. Juraj Habeliéc: ZERCZALO MARIANZKO . . . V GRACZU 1662.

Str. 280: Kulik ztrah, kuliko trepetanye, i derhtanye, kakovo uobrazeh
obledenye, uſzega óoga lyuczua pozta, ni perom zpiſzati, ni rechjú
zgovoritiſze nemore. Sztanovito ſzueti Bruno, ki onde nazochi béſje
ſeztemi drugemi tovaruſſi, tak ztraſno oſzgyenye, chloveka tak po-
boſnoga, vuchenoga, zpametnoga, i mudroga, chuufſi, na tulikoſzeje
preztraſſil, daje kmeztu ou nevolyni laſlyivi ſzuét zeuſzum nyego-
vum naſzladnoztym i dikum oztavil, i poſſelje uteske kamenitte
gore. keſze Carthuſianzke zovu, zdopuſchenyem ſzuetoga Hugona Gra-
tianopolitanzkoga biskupa, i ondeje red zachel kruto teſek i oſter po
telo chlovechje, ali lep i ſekuran za nebezkgova veſzelja zaizkanye.

16. Gabrijel Jurjeviéc: LISZTI HEROOV . . . Stampani u-Bechu vu
Auftrié . . . M. DC. LXXV.

Str. 91: Rekoh, ali nagli réch ſzlapi preuzeſſe,
I mojé dué occhi van zbdene béſſe.
Jay! nagla noch z-kakvum temnoſztium opada
Tenya? i den v-skuru vèſz tmiczu dopada.
Nigdér mené ſzuncza né znati ſzvétiti
Mèſzecz jè ſzuoy takay vchinil lampas zkriti.
Z-tmiczumſzem na véke obſzttert, vſzazſze cherne
Szama ova mené kſzzebé farba gèrne.
Odtud ali zida dérſechiſze, vbogè
Ali z-palichiczum raunam na put nogè.
Ovajè tovarus i vogy mené ſzama,
Ova mené kaſe, gdejè kakua jama.

17. Mihalj ſimuniéc: SZLUSBA MARIALZKA . . . v Zagrebu, Letta
M. DC. XCVII.

Str. 45: Naturalzki Pizczy piſſu: da vu jednom otoku morja Erythrean-
zkoga, vu ztanoviteh dupleh nahagyafze nekoj kamen, koteri od nature
ſzvoje je chern; ali kadaſze ſzuncze vu nyega vupre, teda tak ſzvetel
poztane, dabi chlovek ſtimal, daje drugo ſzunce, i ſnyegove ſzvetlozti
napraviſze puga na oblakeh.

18. stoljeće

18. Štefan iz Zagreba: HRANA DUHOVNA OVCHICZ KERSCHAN-SZKEH..., PERVA SZTRAN ... vu ZAGREBU ... Letá M. DCC. XV.

Str. 18: Naidešze morebiti zmegy vařz; koi ova chuiuchi řzam řzobum vezda misli, y govori, Gořzp. Bog naibolye znà y vidi kai ia na ovom řzvetu terpim; mene Nepriateli preganyaiu, Dohodkimi zmkavaiu, na Blagu řzreche nikakue nimam, hiřa nigdarmi ni prez beteřnika, ali mertvecza, kamgoder idem uřzi za menum s perřztom kàřu, za takovoga y takovogame derřè, zakai ia ni neznam, niti řzenyal niřzem: Ja adda uffamřze prez niednoga dvoienya, da za ova tulika moia terplenyá poidem vu Diku Nebeřzku: Bog uřzamoguchi dai, dabito iřztina ô moy Kerřchenik; Bog dai! ali povech ti mene iednomalo podnařsasli ti uřza ova dobrovolyno za lyubau Bořiu?

19. Štefan Fuček: HISTORIE z-kratkem Duhovnem Razgovorom ... Stampane vu Zagrebu ... Letto 1735.

Str. 47: Vu Hiřtoriah Anglianzkeh nahajařze, da ie bil nekoj mladenec z koi vu řivlyenyu řzvojem veřz nechiztoi lyubavi bil ie podan; ov kada bi bil dořsel na konec řitka řzvoga, vuchinil řzi ie dozvati Redovnika, kojemu malo pred řzmertium z-velikemi řzuzami i z-pravem pořaluvanyem valoval ie vřze řzvoje grehe, z-tulikum poniznoztium, i z-tulikum řzercza zkruřsenyem, da vřze onde buduče na pobořnozt ie genul. I vřzi řzmert nyegovu preřtimavaliřzu řzrečnu, blařenu i řzvetu.

20. Juraj Mulih: ZAKON BRATINZTVA ... Stapan u Zagrebu ... Leta 1746.

Str. 40: Ada ja N. N. ove řzvete Bratovchine, z-dopuztyenyem Sz. Otcza Pape podignyene i potverdyene ... i z-volyum vřze ove řzvete Bratovchine, vařz ponizne, Bogabojeche, i verne řzluže Bořje, med prave i doztojne kotrige ove Bratovchine prijemyem.

Str. 86: Iřabella Perez, knigaricza Madritanzka Vdovicza, ořzmero detce hraneča, à ztrařfen řzuihi beteg, i vřzakdenyu zimliczu jur dve lete imajucha: odkuda takje vřza bila otekla; da malo ne puczala, nemogucha nikaj pojezti: ter od vřzeh vrachitelov oztavlyena. Onda pokedob ne mogla hoditi, niti na nogah státi, buduča kruto řziromaska, nekak tesko dobila je dobre lyudi kiřzuju odpelyali do zdenca Sz. Iřidora: onde kadařze one vode dobrò napie, terřze na nočnu molitvu pripravlya, vidi, da navadna zimlicza na řzvoj dan ne dořsla. Zatem do tretye, navadnoga zkoznuvanya, nochi veřz otok terbuha je oplahnul, i ona zevřzema je ozdravela.

21. Baltazar Adam Krčelić: DUSNOSZTI SZPUNIENTE PROTI PO-KOINOMU GOSZPODINU GROFFU PETRU TROILLU SER-MAGE. Vu Letu 1772 . . . vu ZAGREBU.

Str. 11: Familia *Sermage*, da iz Francuŝzke izhaja zemlie, pokojni pokazal je, kada komòrnikom kraljevŝzkem bilbi poŝtal. Zmed ove jeden izhod, vu Varuŝs *Salisburgum* dojduchi; *pokojni Baron Joŝeff od Sermage* vu Karlovecz k-Generalu *Rabatte* jeŝze preneŝzel. I potle To-varuŝs hiŝni poŝtal je pokojne Baroneŝŝe *Juliane de Moŝcon*, ter po ove, vu orŝzagu ovom ŝtanovilŝze, Roditele takai ŝzvoje k-ŝzebi vzeŝŝi, koteri na imanju *Miczkovom*, kotaru Berdovechkom preminulilŝzu, i v-Farne Sz. Vita Berdovechke Czirkve zakopani. Pokojni *Baron Joŝeff Sermage* Aŝŝeŝfor Banŝzke Tabule poŝtal je vu Letu 1740, i iŝzto leto na chaŝzt ovu priŝzegel 22 dan Majuŝŝa.

22. NAPÚCHENYE VU HORVÁTZKO PRAVOPISZANYE . . . ZA POTREBNOZT NARODNIH SKOL . . . Pritizkano vu BUDIMU MDCCLXXX.

Str. VI: 3. Znaménya, koja dohadyaju.

a) *Pri réchih.*

1. *Pricherknya*, znaménye prikràchenya, (') poztavlyaje. gde je koj ŝzamoglaŝznik vu verŝuŝŝu, ali y drugach zarad lepŝŝega glaŝza van zpuŝchan. V. p. *ak'ŝzi junak, al' ov, al' on.*

2. Znaménye *razdvojenya* (—) pokasuje chteveczu ali ŝzledechu réch, ali ŝzledechega povlechaja, da razdvojene ŝzlovke od réchi zkupchteje. V. p. *zmiŝŝlyeno — y lépo — govorlivozt.*

b) *Pri izgovorih.* 1. *Za razdelènye izgovorov*, iliti *zdersànya réchi.*

a.) *Cherknya* (.) ovde z-réchjum tak dugo ztojiŝze, kakŝze more rechi: *jeden.*

b.) *Piknyo-cherknya* (;) ovde ztojiŝze za: *jeden, dva.*

c.) *Dvoj-piknya* (:) ovde ztojiŝze za: *jeden, dva, tri.*

d.) *Dòkonchna piknya* (.) ovde ztojiŝze za: *jeden, dva, tri, chetiri.*

e.) *Preztaja* (—) ovde naj duŝe z-réchjum ztojiŝze, da chtevecz ima vremena za razmiŝŝlanye.

2. *Za menyanye réchi.* iliti *glàŝza.*

a.) *Pri cherknyi, piknyo-cherknyi, y dvoj-piknyi* jedno malo réchŝze ménya, pri dòkonchni pak piknyi glàŝzŝze zpuŝcha.

b.) *Pri odŝzeku* (§) nekaj z-niŝéŝŝem glàŝzom pochimaŝze, koj potlam ràzte.

c.) *Pri pitanya-znaményu* (?) nadigneŝze malo glàŝz.

d.) *Pri izkrichanya-znaményu* (!) imaŝze glàŝz polehko, y verlo-ŝivo potrebuвати.

e.) *Pri vzàpiri* () ono, kajŝze vzapira, vekŝsinum niŝeŝŝe, y berséŝŝe chtejeŝze.

f.) *Pri donàŝŝfanya znaményu* (") viŝséŝŝem, y jakŝŝem glaŝzom chtejeŝze.

23. Antun Vranić: MLAJSSI ROBINZON- iliti: Jedna kruto povoly-
na y hasznovita pripovezt za Detcu ... Pervi Del, Drugi Del,
NOVO VANDANYE. Vu Zagrebu (1796).

Dio I, str. 226: Szeno, kojega obilno nazpravit je, szlozil je v-Pláztnici-
czu na Dvorisfchu szvojem, ravno tak kak y pri najz Múfi chiniju, y
dajê Desgy nepremochi, dobro z-Nogami zgazil. Ali y ovde zméšfališzu
múšze Rachùni! Szeno kotero vu Pláztniczu zmetal je, ne bilo dozta
szùho, zvrùhafze, pochnešze kàdeti, y nájzadnich Plamnom goreti.
Dio II, str. 90: Vu oveh anda Okoloztojnoztih Dúšnozt Szvojobchuva-
nozt opominalagâ je, za szvoju laztovitú kuliko je moguče, Szegurnozt
zkerbetišze. Vre zdavna šelyel je Dvora szvojegá jednu malu Tverdyavu
napraviti, ali doklam šzám bil je, Zpelyanye Selye ove videlomúšze je
nemoguče. – Vezda pak, kad vre dve Rùke višše ima, kaj takvoga leše
mogel bude poprijeti.

19. stoljéce

24. Maksimilijan Vrhovac: PODVÚCHANYA VU NAJ POGHAVITE-
SHÉH VÉRE IZTINAH... Vu Zagrebu ... Pritizkana vu Novo-
szelskoj Szlovàrniczi 1822.

Str. 239: Vu Vârashih plêšhesze z-vekszum zpravnoztjum, y zvekshi-
num takaj z-vekszem zpâchenyem: na lâdanyu, plêšhesze z-menshum
pripjavum, nigdâr véndar prez pogibeli.

Plêszanya, gdésze lyudi preoprâvlyaju, jeszu naj gorsha. Ako je pre-
povédano, vu govorènyu prenâvlyatisze, y drugach kâzati, kak chlovek
mîszli, budeli pako dopuztcheno po preoprâvlyanyu szvoj ztâlish, îme,
zpol y oszobu zatajiti...?

Szvèti Cziprian, Augustin, y Tomâsh vuchiju, da, koji licze z-bojami
mâseju, zavdâvaju Boghu obshanozt; ar bi potom radi kakti délo rúk
Bosjéh popraviti.

25. NAPUTCHENYE ZA HORVATZKI PRAV CHTETI Y PISZA-
TI ... ZA POTREBUVANYE LADANYZKIH SHKOL ... VU
BUDIMU ... 1830.

Str. 11:

1. Kada jeden Zkupglasznik med dvemi Szamoglaszniki ztoi, tak sze
on k szledechoj Szlovki vzeme: *Ne-bo, Vo-da, Vi-no.*

2. Kada dva, ali vech Zkupglaszniki med dvemi Szamoglaszniki ztoje,
tersze na Pochetku vu nikakvi Rechi nenahadyaju, taksze szamo zadnyi
Zkupglasznik k'szledechoj Szlovki jemlye: *An-gel, dal-ko, ber-zo, Per-
-sza.* Takovi Zkupglaszniki zovusze razdruslyivi: *ng, lk, rz, rs, mg, rv,*
y. v. d.

3. Kada pak takvi Zkupglaszniki med dvemi Szamoglaszniki dojdu,
koji na Pochetku kakve Rechi nahadyajusze, taksze y vu Szredini ne-

razdrusavaju, negosze k-sledechom Szamoglaszniku jemlyu: *Re-bro, ve-dro, Me-gla, Me-szar, ro-dyen*, y. v. d. Zatosze ovi nerazdruslivi imenuju, kakti: *bl, br, dr, dy, gl, gy, ly, ny, sh, sz*, y. o.

4. Dva Szamoglaszniki jeden za drugim ztojechi, tak vu domachih, kak vu stranzkih Rechih imajusze razdrusiti: *Dani-el, Biskupi-a, Di-ak, pi-an, bi-en, Nori-a*.

26. Anonimus CHTÉJENYA Y EVANGELIUMI ... Vu Zagrebu ... 1842.

Str. 80: Y dávali szû mû vino z-mirhum zmeshano, y ni vzel. Y kad' bi gâ bili razpeli, razdelyili szû szî nyegve oprave, hitajûchi zverhu nyih koczke, gdo bi kaj dobil. Bila je pako vura tretja, kad' szû gâ razpeli.